

BARBORA SLEZÁKOVÁ / 1. 7. 2016

Jan Valášek

V historii české kinematografie najdeme celou řadu tvůrců, kteří se ve své tvorbě zaměřili na žánr dětského filmu. Jedním z prvních režisérů specializujících se výhradně na tvorbu pro nejmladší publikum byl Jan Valášek. Při příležitosti 90. výročí jeho narození (*1. 7. 1926) si přiblížíme jeho režisérskou tvorbu.

Když má svátek Dominika (foto: Národní filmový archiv)

Už během studií na pražské FAMU v první polovině padesátých let minulého století si Valášek všímá, že v oblasti dětského filmu nemá česká kinematografie příliš co nabídnout. Nemalý vliv na směřování jeho filmařských ambicí mělo přátelství se služebně starším studentem Milanem Vošmikem [1] i seznámení s jeho spolužákem Otou Hofmanem, se kterým později spolupracoval na několika filmech.

Během studií natáčí na základě vlastních námětů a scénářů pár krátkých studentských filmů. V reportáži nazvané *Ženy v uniformě* (1954) zachycuje život a práci ženských příslušnic SNB. Snímek *Mladá láska* (1954) vypráví o počínající zamilovanosti mezi studenty. A v absolventském filmu *V ulici je starý krám* (1955) se děj točí okolo zrušeného obchodu, jež si chtějí studentky zařídit jako malý byt. Tematicky sice nejsou jeho prvotní filmy věnované dětským divákům, ale již v tomto období získává první zkušenosti při asistování Jiřímu Weissovi během natáčení rodinného filmu *Punta a čtyřlístek* (1955).

Po absolvování FAMU zamířil Valášek do Československé televize, kde měl oproti filmu lepší možnost věnovat se vysněné tvorbě pro děti. „Natáčí především dětské pořady, které právě v těchto letech se velmi rozrůstají. Ale inscenuje také televizní hry pro mládež, natáčí televizní filmy,“ [2] například *Chlapec a pes*, *Kuťásek a Kutilka na horách*, *Léto v Tatrách*, *Malý svět* či televizní adaptaci Twainova románu *Dobrodružství Toma Sawyera*. [3]

Na poli celovečerního filmu Jan Valášek debutoval v roce 1959 dětským dobrodružným snímkem Prázdniny v oblacích, který natočil podle scénáře Oty Hofmana, vzniklého na motivy oblíbené dětské knihy Bohumila Říhy *O letadélku Káněti*. Vypráví o příhodách bratranců Vojty a Pepíčka, již jsou spolu s kamarádkou Anežkou fascinováni nedalekým sportovním letištěm, kde pilot Heyduk testuje prototyp nové helikoptéry zvané Vážka. Právě dobrodružství pro ně začne, když ji v nestřeženou chvíli ukradnou a vydají se vzhůru do oblak.

V duchu soudobých požadavků kladených na dětský film se již při schvalovacích procesech objevily vůči *Prázdninám v oblacích* výtky: „Mnozí kroutili hlavami nad tím nesmyslným nerozumem posadit dítě do vrtulníku. Jednak prý to nemá se skutečností co dělat, dokonce se to od skutečnosti tak prudce odchyluje, že je to nesmyslné.“ [4] A i následné kritiky snímku nebyly příliš přívětivé a především požadovaly od takového typu filmu výchovné tendence. „Epizoda s helikopterou, která má tak nepříjemné důsledky pro pilota Heyduka, však tuto tendenci ilustruje dost nevýrazně a nenapraví to ani mravoučný závěr prostého příběhu o kamarádkém trojlístku.“ [5] Pozornost se soustředila na absenci jednoznačného mravoučného závěru navzdory Valáškově snaze postihnout dětské dobrodružné tužby i skutečnosti, že Vojta se pod tíhou svědomí přizná ke zničení Vážky a je připravený nést důsledky svého počínání, přestože pilot Heyduk vzal vinu na sebe.

Rok po uvedení *Prázdnin v oblacích* dokončil Valášek opět ve spolupráci se scenáristou Otou Hofmanem svůj další film Kouzelný den (1960). Vypráví o malém Honzíkovi, který společně s dětmi ze školy a se svou starší sestrou Evou nacvičuje vystoupení na oblastní kolo spartakiády. Musí překonat celou řadu překážek a vyřešit nejeden problém, aby se nakonec mohl zúčastnit slavnostního dne a spolu se svými staršími kamarády si zacvičit na přehlídce. Valášek ve filmu vykresluje s hravostí a poetičností svět dětí a jejich malé i velké trable, které musí v životě řešit. K tomu výraznou měrou přispěly i přesvědčivé výkony dětských herců v čele s Jiřím Lukešem. Závěrečná oslava masového cvičení se nese v duchu požadavků tehdejší doby a o to působivější je v podání malých dětí.

Jan Valášek podobně jako v případě svého celovečerního debutu čerpal námět pro svůj další snímek v oblíbené dětské literatuře a natočil Malého Bobeše (1961) na motivy stejnojmenné oblíbené knížky Josefa Věromíra Plevy. Film zachycuje první část

knihy, ve které jsou vyličeny příhody malého Josefa Janouše, zvaného Bobeš, v jeho rodné vsi před první světovou válkou. Předškolák postupně začíná poznávat okolní svět a navazovat první přátelství. Valášek do hlavní role opět obsadil Jiřího Lukeše.

Skrze perspektivu malého dítěte je ve filmu vykreslena vesnice i společnost. Dětská naivita se zde střetává s jasně rozděleným světem dospělých. Na jedné straně stojí Bobšova kamarádka Boženka, dcera rychtáře Libry, které její matka kvůli jejich vyššímu postavení zakazuje si s ním hrát, a na opačném konci stojí děti nezaměstnaného podruha Bezručky, žijící v bídě.

Úděl jejich postavení má pak dopad na celou Bobšovu rodinu. Na jeho otce v lese při práci pro rychtáře Libru spadne strom a zmrzačí ho natolik, že již není schopen dále zastat svou práci. Neochota ze strany rychtáře nabídnout Janoušovi lehčí práci, kterou by zvládl, a pouze zájem o koupi jeho pozemku ho donutí, aby se nakonec se svou rodinou odstěhoval do města, kde spíše najde práci.

Film *Malý Bobeš* poeticky vykresluje prostředí vesnice a očima malého kluka poznáváme fungování místní společnosti. Bobeš se pomalu seznamuje s okolním světem a zjišťuje, jakým způsobem se ho dotýkají problémy dospělých.

Na *Malého Bobeše* plynne navazuje následný Valáškův film *Malý Bobeš ve městě* (1962). Pochmurné prostředí na okraji města kontrastuje s poetickým vykreslením vesnice z předešlého filmu. Bobeš, opět v podání Jiřího Lukeše, si musí zvykat na nové mu doposud neznámé věci. Ještě více se zde prohlubují sociální rozdíly mezi lidmi. Marušku, dceru alkoholika, vyloučily děti ve škole z kolektivu, ale Bobeš pochopí, že záleží na tom, jaká jeho spolužačka je, ne na tom, jak chudá je její rodina. Když pak ze svých peněz na cirkus chce zaplatit její lístek, utvrdí se jejich přátelství.

Problémy, se kterými se potýká Bobšova rodina, zasahují markantněji i do jeho života a on sám se s nimi musí svým způsobem vypořádat. Rodina je donucena odstěhovat se z podnájmu, protože nemají dostatek peněz, Bobšova otce propustí z práce, protože se mu ne vlastní vinou splaší koně, a za organizování stávky v továrně je posléze zatčen.

V dobovém tisku se o filmu dočteme, že: „Význam Malého Bobeše ve městě spočívá především v tom, že ukazuje směr dalším dětským filmům: nevyhýbat se zásadním

společenským otázkám“ [6] Pozitivní odezvy musíme především přičíst vyobrazení formování dělnického hnutí, kterého je součástí Bobšův otec. Skrze dětskou perspektivu je pak na celou situaci nahlíženo, že otec chtěl dělníkům pomoci a byl za to potrestán, spravedlnosti je ale učiněno zadost, když k velké radosti všech Bobšova otce propustí. Naivita dětského hrdiny se zde tak překrývá s naivním způsobem, jakým je vykreslen svět.

V rámci své tvorby pro děti převedl Valášek do filmové podoby i klasickou českou pohádku, konkrétně Erbenovy Tři zlaté vlasy děda Vševěda (1963). Příběh o uhlířově synovi Plaváčkovi, kterému sudičky přisoudí za ženu královu jedinou dceru, se pokusil aktualizovat a modernizovat. Pohádce dominuje především osobitá stylizace Iva Houfa. Záběry jsou plné potemnělé dekorace, těžkopádné stavby a celkově aranžmá působí divadelním dojmem. Druhým neméně důležitým aspektem je pak ztvárnění krále v podání Radovana Lukavského. Oproti klasickému vykreslení krále jako negativní postavy, jenž chce zabránit sudičkami předurčenému sňatku, se tato postava dostává více do tragické polohy. V popředí stojí téma osudovosti, již se král snaží marně postavit. Vzniká tak daleko plastičtější postava, než jak tomu bývá v klasických pohádkách a jejich černobílém vykreslení světa.

Následná realizace krátkometrážního filmu Když brečí muži (1964) svedla poprvé dohromady Valáška se scenáristou Janem Procházkou. Civilněji laděný film vypráví o jedenáctiletém Oldovi [7], který musí být po nehodě na kole hospitalizován v nemocnici. Statečně snáší všechny procedury před lékaři i maminkou, které nechce přidělovat starosti. Až když se ocitne o samotě, dá prostor svým emocím a rozpláče se. Pod drobnohledem ostatních se Olda snaží nedat najevo své emoce. Valášek se v tomto filmu snaží hlouběji postihnout psychologii dítěte.

Rozverná komedie Když má svátek Dominika (1967) je postavena na dětsky hravé zápletce. Malá Dominika se seznámí s Honzíkem a jeho mladším čtyřletým bratrem Míšou, kterého posléze získá výměnou za ukradeného kocoura. Děj se odehrává jeden letní den, během něhož děti prožijí spoustu úsměvných příhod a zjistí, co všechno se může stát díky zmíněné záměně, ze které pochopitelně nejsou rodiče Honzíka a Míši nadšeni.

Na základě jednoduché zápletky rozehrává Valášek ve filmu celou řadu komických situací, ať už se jedná o hlídače na výstavě ptactva, snahy Dominiky a Honzíka umýt špinavého Míšu nebo skupinu detektivů v přestrojení. Jednotlivé příhody jsou prokládány hudebními čísly, v nichž skupina kluků s kytarami a tančící holčička prochází sídlištěm a přilehlým okolím, v němž se příběh odehrává. Hravost se odráží i v používání různých barevných filtrů či ve způsobu komponování záběrů. *Když má svátek Dominika* je hravým filmem pro děti, vykreslujícím zidealizovaný svět, ve kterém všechno dopadne tak, jak má, ke spokojenosti všech.

Ve svém dalším filmu *Naše bláznivá rodina* (1968) opět navázal Valášek spolupráci se scenáristou Janem Procházkou. Bohužel se však jedná o jeho poslední film. Během závěrečných prací na filmu režisér náhle zemřel a snímek za něj dokončil Karel Kachyňa.

Příběh jedné potrhle brýlaté rodiny je vyprávěn z pohledu dvanáctileté Jany. Podivné chování rodičů po návratu z nemocnice v ní vzbuzuje podezření, že se chtějí rozvést. Rozhodne se zjistit, co je na tom pravdy, a do svého plánu zasvětit i svou starší sestru Zuzu. Sourozenci začnou mít strach, že se jim rozpadne jejich dobře známý a bezpečný mikrosvět. Jak Valášek při realizaci předestíral, jeho cílem bylo udělat film „o malých věcech. O úzkostech i radostech malého, dosud nevyklubaného a zatím ještě nesamostatného človíčka, připoutaného velikým lidským srdcem k nejbližším kolem sebe.“ [8]

Na pozadí hlavní dějové linie se odehrává spousta komických a úsměvných situací, které postavy prožívají a jež vtipně s nadhledem a odstupem komentuje Jana. Maminka (Jiřina Jirásková) navzdory svým špatným řidičským schopnostem nikdy neplatí pokutu policistům mladším padesáti let, babička (Jiřina Šejbalová) odmítá sedět vedle své dcery na tzv. sedadle smrti a vše vtipně doplňuje tatínek (Vladimír Menšík) slovy, že ani jiná sedadla v autě nemají. Mnohdy i samotná Jana pro pobavení komplikuje rodinnou situaci a sleduje řetězec událostí, který spustí, jako je tomu například se schovanými lístky do kina.

Mile potrhlá třígenerační rodina a jejich komické všednodenní situace připomínají sérii filmů Jaroslava Papouška o Homolkových. Otázkou pouze zůstává, nakolik měl vliv na finální podobu snímku Karel Kachyňa a nakolik film naplňuje představy předčasně

zesnulého režiséra.

Jan Valášek se ve své tvorbě zaměřil především na ty nejmenší diváky, o kterých prohlásil: „Dětem je především třeba chtít rozumět. Myslím, že je to daleko důležitější než vydávání různých rezolucí o výchově dětí, protože jen dobrá umělecká díla mohou v dětech něco probudit“ [9] Na filmové plátno se snažil převést jejich naivní a hravý svět i touhu po dobrodružství, což se mu do větší či menší míry povedlo. Snad jen kvůli jeho předčasnému úmrtí zůstává Valášková tvorba poněkud upozaděna na úkor jiných tvůrců z dané doby, kteří se také věnovali filmům pro děti.

Poznámky:

[1] Ve skutečnosti byl Jan Valášek o čtyři roky starší než Milan Vošmik, ale na FAMU začal studovat později. Valášek je spolu s Václavem Nývlttem autorem námětu a scénáře Vošmíkova psychologického filmu Zlé pondělí z roku 1960.

[2] Hrbas, Jiří, Jan Valášek. Soustavná tvorba pro děti a mládež. *Film a doba* 19, 1973, č. 3, s. 126.

[3] Hrbas, Jiří, Jan Valášek. Soustavná tvorba pro děti a mládež. *Film a doba* 19, 1973, č. 3, s. 127–128.

[4] Hrbas, Jiří, Jan Valášek. Soustavná tvorba pro děti a mládež. *Film a doba* 19, 1973, č. 3, s. 126.

[5] Vrabec, Vlastimil, Prázdniny v oblacích. *Film a doba* 6, 1960, č. 7, s. 489.

[6] Soeldner, Ivan, Děti v kině a na plátně. *Film a doba* 9, 1963, č. 6, s. 312.

[7] V hlavní roli se představil scenárista Ivo Pelant.

[8] Hrbas, Jiří, Jan Valášek. Soustavná tvorba pro děti a mládež. *Film a doba* 19, 1973, č. 3, s. 132.

[9] Režisér Jan Valášek o filmu „Když má svátek Dominika“ a o filmu pro děti vůbec. *Filmové informace* 17, 1966, č. 47 (23. 11.), s. 1.